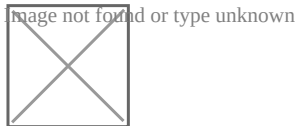

Τι εννοούσαν οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι λέγοντας ενέργεια; (Δρ. Ιωάννης Ν. Λίλης Λέκτορας Δογματικής και Συμβολικής Θεολογίας της Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Ηρακλείου Κρήτης)

/ [Πεμπτουσία](#)

[Προηγούμενη δημοσίευση: <http://www.pemptousia.gr/2016/04/i-parousia-tis-archeas-ellinikis-filosofias-kata-tous-protous-vizantinous-eones/>]

Για να γίνει περισσότερο κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η φιλοσοφία στον ύστερο Ελληνισμό και στους πρώτους βυζαντινούς αιώνες (συγκεκριμένα μέχρι τον 9ο αιώνα) θα αναφερθούμε σε μερικά παραδείγματα από τη σκέψη του Αριστοτέλη του Πλωτίνου και των Βυζαντινών Θεολόγων – στο παρόν άρθρο δεν θα ασχοληθούμε με την παρουσία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας από τον 9ο μ. Χ. και μετά, δηλαδή με την καθεαυτό Βυζαντινή Φιλοσοφία.

Ο Αριστοτέλης, μαθητής του Πλάτωνα και λαμπρός εκπρόσωπος της κλασικής φιλοσοφίας, έπλασε τον όρο *ἐνέργεια* στην προσπάθεια του να περιγράψει τον κοσμοειδώλο του. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος συλλαμβάνει την πραγματικότητα ως μία ιεραρχία όπου στην κορυφή βρίσκεται η *πρώτη ακίνητη ουσία* και στη βάση βρίσκονται οι πρώτες ουσίες. Τα όντα κινούνται από τη βάση προς την κορυφή και αυτή η κίνηση γίνεται από το δυνάμει ον στο ἐνεργεία (ἐν ἔργῳ). Η κορύφωση του ἐνεργεία είναι η ἐντελέχεια (ἐν ἔργῳ ἔχειν), και αυτή η κορύφωση του ἐνεργεία φέρνει τη συνάντηση με την πρώτη ακίνητη ουσία. Συνεπώς στην κορυφή της ιεραρχίας η *ἐνέργεια* γίνεται *οὐσία* καθώς συναντιέται μαζί της[5]. Ο Αριστοτέλης στο έργο του *Μετά τὰ Φυσικά*, διατυπώνει την άποψη πως η *πρώτη ακίνητη ουσία* βρίσκεται σε τέλεια κατάσταση, γιατί εκεί η *ουσία είναι ἐνέργεια*, και έτσι ό,τι υπάρχει είναι τέλειο[6]. Σε αυτήν την κατάσταση της θείας τελειότητας δεν μπορεί να υπάρξει καμία *ἐνέργεια*, ως κίνηση να αποκτηθεί κάτι, και γι' αυτό στην κορυφή της ιεραρχίας και η *ἐνέργεια* έγινε ουσία (έπαψε να υπάρχει το έργο – ἐν ἔργῳ) αλλά είναι και ακίνητη· δεν υπάρχει κίνηση για να αποκτηθεί κάτι[7].

Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα ότι η παρουσίαση του αριστοτελικού κοσμοειδώλου γίνεται με βάση τις επιστήμες της εποχής εκείνης και τη σύλληψη τους από τον Αριστοτέλη. Για τον Αριστοτέλη όλες οι επιστήμες βρίσκονται σε μία διάταξη, η οποία ξεκινάει από την αίσθηση και καταλήγει στις τρεις ανώτερες επιστήμες : τη φυσική, τα μαθηματικά και τη θεολογία· η θεολογία είναι αυτή που ασχολείται με το πρώτον ἀκίνητον κινούν[8]. Είναι προφανές πως στην αριστοτελική διδασκαλία επιστήμες, φιλοσοφία, και ο κόσμος που μας περιβάλλει βρίσκονται σε οργανική σχέση και αλληλεξάρτηση και με αφορμή την περιγραφή αυτής της σύλληψης ο γλωσσοπλάστης Αριστοτέλης πλάθει τον όρο *ἐνέργεια*.

agalma2

τους Πατέρες της Εκκλησίας[9], χρησιμοποιεί επίσης τον όρο *ἐνέργεια*, καθώς περιγράφει το δικό του κοσμοείδωλο. Συγκεκριμένα υποστηρίζει πως η όλη πραγματικότητα αποτελείται από το Εν, το Νου, την Ψυχή, την φύση και την ύλη. Το Εν είναι η κυρίαρχη θεότητα, που ξεδιπλώνεται σε Νου και κατόπιν σε Ψυχή. Οι θείοι αυτοί κόσμοι ξεδιπλώνονται μετά στη φύση και στην ύλη, η οποία ως το κατώτατο σκαλοπάτι δεν έχει μορφή, ενώ η φύση είναι η αισθητή πλευρά που έχει μορφή[10]. Ο Πλωτίνος καθώς τονίζει πως ένας είναι ο Νους, που απορρέει από τον Εν και μία η Ψυχή μέσα στην ενιαία πραγματικότητα, αποκαλεί το Νου και την Ψυχή *ἐνεργεία οὐ δυνάμει*. Μάλιστα υπογραμμίζει πως *ἐγιναν ἅπαντα ἐκ τῆς οὐσίας και σὺν τῇ οὐσίᾳ*[11]· ουσία και ἐνέργεια ταυτίζονται και δεν χωρίζουν. Γίνεται ευδιάκριτο πως και εδώ α) ο όρος *ἐνέργεια*, χρησιμοποιείται για να περιγράψει ο Πλωτίνος το δικό του κοσμοείδωλο και β) *ἐνέργεια* και ουσία μάλλον ταυτίζονται παρά χωρίζουν.

Αντιθέτως οι Πατέρες της Εκκλησίας χρησιμοποιούν τον όρο *ἐνέργεια* στα έργα τους, αλλά με εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο. Συγκεκριμένα για τους Βυζαντινούς Πατέρες *ἐνέργεια* είναι η δραστική κίνηση της φύσεως[12] (δεν χωρίζεται από τη φύση, αλλά διακρίνεται από αυτήν), και αποτελεί έκφραση της ελεύθερης βουλήσεως του Θεού[13]. Η χρησιμοποίηση του όρου *ἐνέργεια* καταρχήν από το Μ. Αθανάσιο έγινε γιατί ο Άρειος χαρακτήρισε τον Υιό, το δεύτερο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος, ως το πρώτο κτίσμα – δημιουργήμα του Πατρός. Συνεπώς αμφισβητούσε καθαρά τη θεότητα του Υιού. Για να απαντήσει ο Μ. Αθανάσιος έπρεπε όχι μόνο να οριοθετήσει τη διάκριση *κτιστοῦ* (όλα τα δημιουργήματα) και *ἀκτίστου* (ο Τριαδικός Θεός) και να τονίσει τη διαφορά τους, αλλά και να δείξει πως γεφυρώνεται η σχέση μεταξύ της δημιουργίας (*κτιστὸ*) και του Θεού (*ἄκτιστο*). Γι' αυτό ο Μ. Αθανάσιος διέκρινε την ουσία του Θεού από τις *ἐνέργειες* του (δεν τις χώρισε, τις διέκρινε· άλλο πράγμα είναι ο χωρισμός)[14] και τόνισε πως δεν μπορούμε να γνωρίσουμε την οὐσία του Θεού, μπορούμε όμως να γνωρίσουμε τις *ἐνέργειες* του. Για τη μετοχή του ανθρώπου στην ουσία του Θεού δεν μπορεί να γίνει λόγος, γιατί αν ο Μ. Αθανάσιος έλεγε πως είναι δυνατή η γνώση της ουσίας του Θεού, τότε ο άνθρωπος θα ήταν ομοούσιος με το Θεό, και δεν θα είχε την ανάγκη τη θεραπείας και της σωτηρίας που παρέχει η Εκκλησία. Σε μερικά κείμενα του αντί του όρου *ἐνέργεια* χρησιμοποιεί τον όρο *δύναμις*, όπως συμβαίνει στο έργο του *Περὶ τῆς ἐνανθρωπίσεως τοῦ Λόγου*[15], όμως αυτό είναι μία εξαίρεση και στο συγκεκριμένο κείμενο ο όρος *δύναμις* έχει το ίδιο περιεχόμενο με τον όρο *ἐνέργεια*. Μάλιστα στο έργο που κατεξοχήν στρέφεται εναντίον του Αρείου και των οπαδών του, και φέρει τον τίτλο *Κατὰ Ἀρειανῶν λόγος*, υπάρχει ο χαρακτηριστικός όρος *δημιουργική ἐνέργεια*, η οποία διαφοροποιείται από την ουσία και είναι η έκφραση της δημιουργικής θελήσεως του Θεού[16].

[Συνεχίζεται]

[5]Πρβλ. για το θέμα Klaus Oehler, *Η συνέχεια στην Ελληνική Φιλοσοφία από το τέλος της Αρχαιότητας ως την πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, σελ. 11.

[6]Αριστοτέλους, *Μετὰ τὰ φυσικὰ*, Λ, 1071 b : «Ἐστι τι ὃ οὐ κινούμενον κινεῖ, αἶδιον καὶ οὐσία καὶ ἐνέργεια οὕσα»· Γ, 1012 b : «Ἐστι γὰρ τι ὃ ἀεὶ κινεῖ τὰ κινούμενα, καὶ τὸ πρῶτον κινεῖ ἀκίνητον αὐτό»· Λ, 1072 ab : «Κινεῖ δὲ ὧδε τὸ ὀρεκτὸν καὶ τὸ νοητόν· κινεῖ οὐ κινούμενον ... ὅτι δ' ἔστι τὸ οὗ ἕνεκα ἐν τοῖς ἀκινήτοις, ἢ διαίρεσις δηλοῖ... κινεῖ δὲ ὡς ἐρώμενον».

[7]Klaus Oehler, *Η συνέχεια στην Ελληνική Φιλοσοφία από το τέλος της Αρχαιότητας ως την πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, σελ. 13 : «Αν και η έννοια της βουλήσεως διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην αριστοτελική ανθρωπολογία και η ηθική, η χρήση αυτής της έννοιας σε αναφορά προς το

θείο Είναι ήταν για τον Αριστοτέλη εξ ορισμού πράγμα αδιανόητο. Και τούτο διότι γι' αυτόν μία βουλευτική ενέργεια (νοουμένη ως προσανατολισμός σε κάτι που δεν έχει ακόμα αποκτηθεί) είναι εξ ορισμού ασυμβίβαστη με την κατάσταση της απόλυτης τελειότητας, που προσιδιάζει στο θείο Είναι».

[8]Αριστοτέλους, *Μετὰ τὰ φυσικά Α*, 982b.· *Μετὰ τὰ Φυσικά Λ*, 7, 1072 a – 8, 1073a.

[9]Klaus Oehler, *Η συνέχεια στην Ελληνική Φιλοσοφία από το τέλος της Αρχαιότητας ως την πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, σελ. 6 : «ο Νεοπλατωνισμός, επίτευγμα αναμφίβολα συστηματικού στοχασμού, είναι το τελευταίο δημιούργημα της συστηματικότητας και της μεθοδικότητας εκείνης που χαρακτήριζε τις φιλοσοφικές σχολές ήδη από την αρχή ελληνιστικών χρόνων ως την εποχή του».

[10]Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Ιστορία της φιλοσοφίας, Αρχαίας ελληνικής – Βυζαντινής – Δυτικοευρωπαϊκής. Με σύντομη εισαγωγή στη φιλοσοφία*. Εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2002, σελ. 293.

[11]Πλωτίνου, *Ἑννεάδες* 6,4,4, : «Πῶς οὖν τὸ ὄν καὶ τὰ ὄντα καὶ νοῦς πολλοὺς καὶ ψυχὰς πολλὰς εἰ τὸ ὄν πανταχοῦ ἓν καὶ μὴ ὡς ὁμοειδὲς καὶ νοῦς εἷς καὶ ψυχὴ μία; – Ἀλλὰ πῶς ψυχὰι πολλὰ καὶ νοῖ πολλοὶ καὶ τὸ ὄν καὶ τὰ ὄντα; – Ἐν γὰρ τῷ ὅλῳ αἱ πολλὰ ἤδη οὐ δυνάμει, ἀλλ' ἐνεργείᾳ ἐκάστη· οὔτε γὰρ ἡ μία ἢ ὅλη κωλύει τὰς πολλὰς ἐν αὐτῇ εἶναι οὔτε αἱ πολλὰ τὴν μίαν»· 6, 9, 9 : «Ἐν δὲ ταύτῃ τῇ χορείᾳ καθορᾷ πηγὴν ζωῆς, πηγὴν δὲ νοῦ, ἀρχὴν ὄντος, ἀγαθοῦ αἰτίαν, ρίζαν ψυχῆς· οὐκ ἐκχεομένων ἐπ' αὐτοῦ ἐκείνου, εἴτ' ἐλλατούντων· οὐ γὰρ ὄγκος· ἢ φθαρτὰ ἂν ἦν τὰ γεννώμενα. Νῦν δὲ ἐστὶν ἀίδια, ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτῶν ὡσάυτως μένει οὐ μεμερισμένη εἰς αὐτὰ, ἀλλ' ὅλη μένουσα. Διὸ κάκεῖνα μένει· οἷον εἰ μένοντος ἡλίου καὶ τὸ φῶς μένει»· 3, 7, 4 : «Ἐνορᾶται γὰρ ἐνοῦσα παρ' αὐτῇ ὅτι καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὅσα λέγομεν ἐκεῖ εἶναι ἐνυπάρχοντα ὁρῶντες γέγονεν ἐκ τῆς οὐσίας ἅπαντα καὶ σὺν τῇ οὐσίᾳ».

[12]Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Εἰσαγωγή δογμάτων στοιχειώδης*, [B. Kotter, Walter – De Gruyter 1969, t. I (Patristische Texte und Studien 7).] ἡ *Περὶ ἐνεργείας* 8 1, 2 . . 7 – 9 : «Ἐνέργεια δὲ φυσικὴ ἐστὶ κίνησις φύσεως δραστικῇ...

[13]Γεωργίου Μαρτζέλου, *Ο ἅγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς και η νεότερη δυτικὴ θεολογία*, δημοσιευμένο στο ἔργο *ορθόδοξο δόγμα και θεολογικός προβληματισμός, Β' τόμος*, εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 161 – 163· G. Florovsky, *The Concept of Creation in Saint Athanasius*, στο *Studia Patristica* 2 (1962), σελ. 48 και εξής· 56 και εξής. Klaus Oehler, *Η συνέχεια στην Ελληνική Φιλοσοφία από το τέλος της Αρχαιότητας ως την πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, σελ. 13.

[14]Klaus Oehler, *Η συνέχεια στην Ελληνική Φιλοσοφία από το τέλος της Αρχαιότητας ως την πτώση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, σελ. 12.

[15]Μ. Ἀθανασίου, *Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου* 17, PG 25, 125AB : «. . . ἐκτὸς μὲν ἐστὶ τοῦ παντὸς κατ' οὐσίαν, ἐν πᾶσι δὲ ἐστὶ ταῖς ἑαυτοῦ δυνάμεσι, τὰ πάντα διακοσμῶν, καὶ εἰς πάντα ἐν πᾶσι τὴν ἑαυτοῦ πρόνοιαν ἐφαπλῶν, καὶ ἕκαστον καὶ πάντα ὁμοῦ ζωοποιῶν».

[16]Μ. Ἀθανασίου, *Κατὰ Ἀρειανῶν λόγος* 2, 2, PG 26, 149C : «Εἰ δὲ μὴ καρπογόνος ἐστὶν αὐτὴ ἡ θεία οὐσία, ἀλλ' ἔρημος, κατ' αὐτοῦς, ὡς φῶς μὴ φωτίζον καὶ πηγὴ ξηρά, πῶς δημιουργικὴν ἐνέργειαν

ἔχειν αὐτὸν λέγοντες οὐκ αἰσχύνονται; Καὶ ἀναιροῦντες δὲ τὸ κατὰ φύσιν, πῶς τὸ κατὰ βούλησιν προηγῆσθαι θέλοντες οὐκ ἐρυθριῶσιν;». «Ὑπερاناβέβηκε δὲ τῆς βουλήσεως τὸ πεφυκέναι καὶ εἶναι αὐτὸν Πατέρα τοῦ ἰδίου Λόγου. Εἰ τοίνυν τὸ πρότερον, ὅπερ ἐστὶ κατὰ φύσιν, οὐχ ὑπῆρξε κατὰ τὴν ἐκείνων ἄνοιαν, πῶς τὸ δεύτερον, ὅπερ ἐστὶ κατὰ βούλησιν, γένοιτ' ἄν; Πρότερον δέ ἐστίν ὁ Λόγος καὶ δεύτερος ἢ κτίσις».